

A nyelvhasználat kérdései a soknyelvű Svájcban

1. A többnyelvű Svájc nyelvi helyzetének elemzése érdekes és kihívásokkal teli feladatot jelent a nyelvjárásutatók, szociolingvisták és a nyelvi kapcsolatokat vizsgáló nyelvészek számára egyaránt. A magyar közönség a közelmúltban SZABÓ JÓZSEF írásai-ból (Nyelvek és nyelvjárások Svájcban: MNy. 2000: 109–20; Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre: MNy. 2004: 159–70, 291–7; A nyelvjárás és az irodalmi nyelv helye és szerepe német Svájcban, különös tekintettel az iskolai oktatásra: Nyr. 2005: 59–70) kaphatott átfogó képet a svájci nyelvi helyzetről. Mint az a cikkek címéből is egyértelműen kiderül, SZABÓ JÓZSEF elsősorban a dialektológia szemszögéből közelíti meg a témát: részletes történeti áttekintés után az ország négy nemzeti nyelvének mai státuszát, azok nyelvjárásait elemzi főképpen. A jelen tanulmány az ő vizsgálatát kívánja továbbvinni, elsősorban kontaktnyelvészeti szempontból.

Svájc sokat idézett klasszikus példája a többnyelvű társadalmaknak; olyan ország, ahol – Európa túlnyomó részével ellentétben – nem áll fenn a nyelv és a nemzet egysége, a „*cuius regio, eius lingua*” elve (ROBERT SCHLÄPFER – HANS BICKEL szerk., *Die vier-sprachige Schweiz*. Aarau, 2000. 11). Négy nemzeti (német, francia, olasz, rétoromán) és három hivatalos (német, francia, olasz) nyelvvel Svájc mára a békés nyelvi egymás mellett élés mintaállamává vált. A svájci nyelvpolitika két alapvető pillére a nyelvi szabadság – azaz hogy mindenki szabadon használhatja saját anyanyelvét – és a territorialitás elve. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a hivatalos szféra és a magánszemélyek közti kommunikáció azon a nyelven folyik, amely az adott területen többséget élvez (URS DÜRMEÜLLER, *Mehrsprachigkeit im Wandel. Von der viersprachigen zur vielsprachigen Schweiz*. Zürich, 1996. 12). A tíz évenként tartott népszámlálás 2000. évi adatai szerint Svájc közel 7,3 millió lakosa közül 4,64 millióan beszélnek a németet anyanyelvükként, ez a beszélők 63,7%-át jelenti. Minden ötödik svájci lakos anyanyelve a francia (1,49 millió), a rangsorban a harmadik nemzeti nyelv, az olasz anyanyelvi beszélői 471 ezren vannak (6,5%), rétoromán anyanyelvűnek pedig csupán a lakosság 0,5%-a, vagyis 35 ezer fő vallotta magát. A négy nemzeti nyelvet beszélőkön kívül jelentős arányt képviselnek a Svájcban élő angol anyanyelvűek: a 2000-ben nyilvántartott 73 000 fő az ország lakosságának 1%-át teszi ki – ez éppen a rétoromán anyanyelvű lakosság duplája. (Forrás: www.bfs.admin.ch.)

A svájci nyelvi viszonyokat kevésbé ismerő átlagember hajlamos azt hinni – minden bizonnyal a köztudatban élő sztereotípiák és mítoszok hatására –, hogy a többnyelvű

Svájc lakosai maguk is sok nyelvet beszélnek, az egyes nemzeti nyelvek kapcsolata pedig súrlódásoktól mentes, az országban teljes nyelvi béke uralkodik. Ám valóban így van-e ez? A valóság ettől az idealisztikus képtől kissé eltér. Svájcban egyértelműen elkülönülnek az egyes nyelvek határai, a legtöbb kanton nyelvileg autonóm, egynyelvű. CHARLOTTE HOFFMANN terminológiáját használva az ország nagy részén területiális egynyelvűségről beszélhetünk, így például St. Gallen kanton német, Genf francia, Ticino pedig olasz nyelvű területek; ott az oktatás, közigazgatás nyelvei is ezek. Nyelvészeti szempontból érdekesebb a helyzet azonban azokban a kantonokban, ahol német–francia nyelvi határ húzódik (Biel/Bienne, Freiburg/Fribourg), valamint Graubündenben, amely Svájc egyetlen háromnyelvű kantonja. Ezekben az esetekben területiális többnyelvűségről beszélhetünk, melyre még a továbbiakban kitérek (CHARLOTTE HOFFMANN, *An Introduction to Bilingualism*. London–New York, 1991. 165).

A valóságban tehát az ország nagy részén egy-egy nyelv dominál, és a lakosság csupán 6,2%-a vallja magát két- vagy többnyelvűnek, elsősorban a nem német nyelvterületen (MICHAEL CLYNE, *The German Language in a Changing Europe*. Cambridge, 1995. 5). A nyelvi sokféleség, a nyelvjárások, valamint a svájci és a németországi német kapcsolata a mindennapok sokat vitatott témájává vált: számos újságcikk, televízió- és rádióműsor foglalkozik a problémával, és jómagam is számos köznapi beszélgetésnek voltam fültanúja, amely valamely, nyelvvvel kapcsolatos kérdést feszegetett. A svájci értelmiség (leginkább a fiatalok) habár büszkéek saját nyelvjárásukra, egyre inkább úgy vélik, hogy – sajnálatos módon – a lakosság nagy részének standard német kompetenciája hiányos. Nem ritka az sem, hogy egy-egy beszélőt dialektusa alapján ítélnék meg kedvezően vagy kevésbé pozitívan. Svájci tartózkodásom során saját magam voltam szemtanúja annak, hogy a nyelv milyen fontos információforrás a svájciak számára: egyik lakótársam a lakásunkban kifüggesztett közös üzenőtáblára írt üzenetről – nem lévén aláírás mellette – a szövegben használt berni dialektus alapján tudta megállapítani, hogy kitől származik. A mindennapi példáknál maradván, gyakori élcélődés célpontjai a németek, akikkel számtalanszor megeskik, hogy megörülnek annak, hogy megértik az általuk svájci németnek vélt nyelvváltozatot, holott valójában csak arról van szó, hogy velük beszélve a német anyanyelvű svájciak általában átváltanak a standard németre, amit viszont – a svájciak erős akcentusa miatt – a németek nyelvjárásnak hisznek.

A svájci belügyminisztérium (Eidgenössisches Departement des Intern) 1989-es „Zustand und Zukunft der viersprachigen Schweiz” (A négy nyelvű Svájc jelene és jövője) című jelentésében két fő területet jelölt meg, melyre a nyelvpolitikának különös hangsúlyt kell fektetnie. Az egyik a német nyelvű Svájc nyelvi helyzete, elsősorban a diglosszia kérdése, a másik pedig az egyes nyelvi csoportok közti kommunikáció problémája. A jelen cikk, követve a svájci nyelvpolitika ezen két fő ágát, szintén ezt a két kérdéskört tárgyalja bővebben.

2. Vegyük tehát először szemügyre a német Svájc nyelvi kérdéseit! A nyelvészeti kutatások örökös és egyik alapvető problémája a nyelv fogalmának meghatározása; annak definiálása, hogy hol kezdődik és hol ér véget egy nyelv, mi különböztet meg egy nyelvet egy nyelvjárástól vagy területi variánstól. A svájci német segítségével igen jól szemléltethető ezen dilemma lényege. Míg például a holland, amely erős hasonlóságokat mutat egyes határ menti német nyelvjárásokkal, és beszélők mindenféle gond nélkül megértik egymást, külön nyelvnék számít, a svájci német, amelyet a németországi beszélők nagy része nem ért meg teljesen, mégis a német nyelv egyik változataként tartandó számon. A német – az angolhoz vagy a spanyolhoz hasonlóan – többközpontú (pluricentrikus) nyelv, ami azt jelenti, hogy több országban használatos nemzeti nyelvként, és ezek

a nemzeti változatok saját kodifikált normával rendelkeznek. Az egyes nemzeti változatokat, melyek teljes mértékben egyenrangúak, beszéljük és írjuk az iskolákban, a médiában, és szótárakba is foglaljuk őket (CLYNE i. m. 1995. 20). A svájci standard német legfrissebb dokumentációja a 2004-ben megjelent „Variantenwörterbuch des Deutschen” (ULRICH AMMON – HANS BICKEL – JAKOB EBNER, Berlin–New York) című munka. Ez az első olyan vállalkozás, amely 12 ezer szócikket tartalmazva részletesen és rendszerezve mutatja be a német nyelv regionális és nemzeti változatait, vagyis az ausztriai, németországi, svájci, liechtensteini, luxemburgi, kelet-belgiumi és dél-tiroli standard német jellemzőit. (Ismertetését l. MNy. 2005: 480–2.)

Az, hogy a svájci németet a nyelvészek többsége nem tekinti külön nyelvnek, azzal magyarázható, hogy csupán helyi és regionális változatokban él, viszont létezik egy ezek fölé rendelt változat, a standard német (CLYNE i. m. 1995. 41). Fontos azonban tisztáznunk a svájci standard német és a svájci német dialektusok közti különbséget. A svájci standard német a német nyelv egyik nemzeti változata, olyan standardizált, kidolgozott változat, amely szupraregionális, létezik írott formában, és az oktatásban is használatos. Ez a németországi standard némettől elsősorban szókincsében, valamint egyes helyesírási és grammatikai jegyeiben különbözik, ám e két nemzeti változat között teljes a kölcsönös érthetőség. Ezzel szemben a svájci német, mely az egyes alemann nyelvjárás csoportba tartozó dialektusok összefoglaló neve, még nem érte el azt a szintet, hogy kidolgozott nyelvnek (Ausbausprache) nevezhessük, mivel nem rendelkezik standardizált helyesírással és kodifikált nyelvtannal, valamint bizonyos szövegtípusokban is csak igen ritkán használatos. Ezért a svájci német nyelvjárások összességét inkább kidolgozott dialektusnak (Ausbaudialekt) tekinthetjük, hiszen nyelvi és funkcionális szempontból ezek a nyelvjárások már elérték azt a fokot, hogy olyan területeken is használatosak legyenek, amelyek rendszerint valamely standard változatot használnak a beszélők (STEVEN BARBOUR – PATRICK STEVENSON, *Variation in German. A critical approach to German sociolinguistics*. Cambridge, 1990. 217).

A svájci standard német és a svájci német (ez utóbbit a terminológiai egyszerűség kedvéért a „svájci dialektusok”, illetve „svájci nyelvjárások” terminusokkal szinonim fogalomként használom) kapcsolata sokat vitatott, kényes kérdés. A hagyományos felfogás szerint funkcionális diglossziáról beszélhetünk, vagyis a két változat használati területében és funkciójában különbözik egymástól. A tradicionális szakirodalom egyértelműen szétválasztja azokat a beszédhelyzeteket, amelyekben az egyes változatok használatosak: a svájci standard német a közép- és felsőfokú oktatás, a katonaság, a prédikáció, a parlamenti felszólalások, törvényhozó testületek, televízió- és rádióhírek, valamint az újságok nyelve. Ezzel szemben a hétköznapi beszélgetésekben, számos televízió- és rádióműsorban, a népi és gyermekirodalomban a nyelvjárás használatos (FELICITY RASH, *Language and Communication in German-speaking Switzerland*. In: JOY CHARNLEY – MALCOLM PENDER szerk., *Living with Languages. The Contemporary Swiss Model*. Bern, 2003. 108). A funkcionális diglosszia esetében tehát – a definíció szerint – az egyes változatok használati körének élesen el kell válnia egymástól. Ma ez a helyzet nem ilyen egyértelmű: míg néhány évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna, hogy egy bírósági tárgyalás vagy templomi prédikáció dialektusban folyjon, ma már számos példát láthatunk erre. Az állami rádió- és televízióadók műsorainak több mint fele svájci németül hallható, sőt az utóbbi évtizedekben megjelentek a nagyvárosokban olyan televíziós csatornák is (Tele Züri, Tele Bärn), amelyek műsortípustól függetlenül kizárólag nyelvjárást használnak (RASH i. m. 115). A XIX. századtól kezdve egyre erősödik a svájci német használata, az 1960-as évektől kezdve pedig már nyelvjáráshullámról (Dialektwelle) beszélhetünk. Mint arra SZABÓ JÓZSEF is rámutat (2004. i. m. 166), az, hogy a német anyanyelvű svájciak

nem szívesen beszélnek a standard németet, egyrészt arra vezethető vissza, hogy ezt az iskolai oktatás nyelvének tekintik (tehát semmiképp sem saját anyanyelvüknek), másrészt pedig a dialektust saját svájci identitásuk domináns részeként fogják fel, ezzel is elhatárolódva a németországi németektől. GOTTFRIED KOLDE ezen kívül azzal is indokolja a nyelvjárások mind nagyobb mértékű térhódítását, hogy a szóbeli nyelvhasználat az írásbeliség rovására általában is terjed: újságolvasás helyett egyre nagyobb szerepet kap a televízió, a levélírás helyett a telefonálás (Einige aktuelle sprach- und sprachenpolitische Probleme der viersprachigen Schweiz: Muttersprache [Wiesbaden] 96. 1986: 62). RICHARD WATTS ezt a jelenséget, azaz a dialektusok térhódítását, magas presztízsét és tudatos támogatását a „nyelvjárás ideológiájának” nevezi (The ideology of dialect in Switzerland. In: JAN BLOMMAERT szerk., Language Ideological Debates. Berlin–New York, 1999. 69).

A svájci beszélőket a németek gyakorta illetik azzal a kritikával, hogy rossz, hibás németet beszélnek, a svájci németet pedig egyesek egyenesen humorosnak, primitívnek titulálják. Valószínűleg ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy legtöbb svájciiban kialakult egyfajta kisebbségi komplexus az általuk beszélt nyelvváltozatot illetően. Az iskolákban, elsősorban az alsó tagozaton tanító pedagógusok tapasztalata szerint a gyerekek valóban sok hibát ejtenek a standard német használata közben. Éppen ezért fontos az iskola szerepe azon attitűd megelőzésében, hogy a gyerekek a standard németet a kötelező feladatokkal asszociálják, és ezáltal ellenérzést váltson ki bennük (vö. SZABÓ 2005. i. m. 65). A gyakorlat mindeddig azt mutatta, hogy a készségtárgyak oktatása során az első néhány osztályban gyakori a nyelvjárás használata, a szünetekben a beszélgetések (akár a tanulók között, akár a pedagógusokkal) pedig kizárólag svájci németül folynak. Egészen új keletű az a döntés, melyet 2005 februárjában Zürich kanton oktatáspedagógusai hoztak: az itteni iskolákban – tantárgytól és évfolyamtól függetlenül – a standard német lett az oktatás nyelve. A döntés fő motivációjaként az szolgált, hogy a diákok minél hamarabb szokják meg, tanulják meg a standard német használatát, amelyre sokan már félig idegen nyelvként tekintenek (Neue Zürcher Zeitung 2005. február 17: 49). SZABÓ JÓZSEF a német svájci oktatás nyelvvel foglalkozó cikkében még nem számolhatott be erről az újításról, mivel a döntést csak tanulmányának megírása után hozták. Azt azonban megemlíti ő is, hogy „az iskolai oktatás általában német irodalmi nyelven folyik” (2005. i. m. 65).

A svájciak olyan fontosnak tartják dialektusaik használatát, hogy megfogalmazódott már az önálló svájci nemzeti nyelv gondolata is, amely szintén hosszas diskusziókra ad okot. Létezik olyan elképzelés, amely szerint a svájci nemzeti nyelvnek többféle nyelvjárás keverékéből kellene megszületnie (akárcsak a mesterségesen létrehozott rétoromán nemzeti nyelv, a Rumantsch Grischun esetében), mások szerint viszont egyetlen konkrét dialektust, leginkább a zürichi németet (Züridüütsch) kellene nemzeti nyelvi szintre emelni. A zürichi német mellett az szól, hogy jelentős presztízszel rendelkezik, a német svájciak negyede ezt beszéli, és az itt élő nem svájci német anyanyelvűek nagy része is ezt a változatot tanulja meg. A kezdeményezés ellenzői viszont azzal érvelnek, hogy a zürichi németnek a többi nyelvjárás fölé helyezése csak növelné a zürichi agglomeráció egyébiránt is minden tekintetben erős hegemóniáját, valamint az a szubjektív érv is gyakran hallható, hogy a zürichi nyelvjárás arrogáns és harsány, más területek lakói tehát – mint ahogyan a zürichiek iránt sem – e nyelvváltozat iránt sem éreznek túlságos szimpátiát (RASH 2003. i. m. 113).

A fentiek alapján is láthatjuk tehát, hogy a svájci standard német és a nyelvjárások viszonyának leírása korántsem problémamentes. A kettő kapcsolatát jelölő hagyományos terminus, a funkcionális diglosszia ma már nem feltétlenül állja meg a helyét minden esetben. Egyes nyelvészek mediális diglossziáról beszélnek: ez a megfogalmazás a beszélt és az írott nyelv különbségére helyezi a hangsúlyt. Eszerint a standard német az írott

szövegek nyelvváltozata, a beszédben pedig a svájci német használatos. SZABÓ JÓZSEF is ezt az elnevezést preferálja, a nyelvi helyzetet magyar terminussal pedig „sajátos két-nyelvűség”-nek nevezi (2005. i. m. 61). Ahogy azonban a funkcionális felfogás ma már nem mindenben jelzi pontosan a valós nyelvhasználati helyzetet, ugyanúgy a mediális szemléletnek is problémákkal kell szembenéznie. Napjainkban ugyanis egyre inkább összemosisodik az írásbeliség és a szóbeliség, így például a személyes hangvételű leveleket, e-maileket, rövid üzeneteket, sms-eket legtöbb svájci német beszélő dialektusban írja. További probléma a klasszikus diglosszia-moddal, hogy az egyes funkcionális változatok magas és alacsony presztízzsel társulnak – ez azonban Svájc esetében nem így áll, hiszen láthatjuk, hogy sok esetben a nyelvjárás még magasabb presztízzsel is rendelkezik a beszélők szemében, mint a standard változat.

A korábbi funkcionális/mediális diglosszia-moddal szemben a szociolingvisták ma kétféle módon próbálják meg leírni a német nyelvű Svájc nyelvi helyzetét. Egyesek, mint például CLYNE és KOLDE, más típusú, produktív-receptív diglossziáról beszélnek. Eszerint a produktív nyelvi tevékenységek, a beszéd és az írás szinte kivétel nélkül dialektusban születnek. Ezek a nyelvjárási alakok spontaneitást, közelséget, intimitást sugallnak, míg a standard némettel leginkább az autoritás és a távolság fogalma asszociálható (CLYNE 1995. i. m. 43). A standard német a receptív nyelvi tevékenységek, elsősorban az olvasás változata. A hallott szövegek befogadása a legproblematisabb ebben a modellben: itt visszacsatolás van a funkcionális diglosszia lényegéhez, ugyanis a médiumtól és a tartalomtól függ, hogy a hallott szöveg dialektusban vagy standard németül hangzik-e el (KOLDE 1986. i. m. 63). Megítélésem szerint ez a produktív-receptív diglosszia-modell mindenképpen szükséges kiegészítése a korábbi mediális diglosszia-modellnek, ám ez sem tekinthető a jelenlegi helyzet tökéletes leírásának, hiszen nem állíthatjuk kizárólagosan, hogy a beszéd csak nyelvjárásban történik, azt pedig főleg nem, hogy az írás is. Más oldalról viszont ugyanígy nem állja meg a helyét az az állítás sem, hogy svájci német anyanyelvűek kizárólag standard német változatban írt szövegeket olvasnak – ez a modell belső paradoxonja is lenne, hiszen a nyelvjárásban megírt szövegeket valakinek el is kell olvasnia.

A másik modell tulajdonképpen az előző továbbvitele: eszerint a német nyelvű Svájc nyelvi helyzete már túlhaladt a diglosszia fázisán, és elindult a rudimentáris két-nyelvűség felé vezető úton. E nézet vallói szerint olyannyira aszimmetrikussá vált a két változat viszonya, hogy a második nyelvváltozatot, a standard németet már szinte csak receptív formában birtokolják (BARBOUR–STEVENSON 1990. i. m. 216). ROLAND RIS, ezen alternatív elképzelés egyik fő képviselője azzal érvel, hogy a svájci standard német és a dialektusok között megszűnt a hierarchikus viszony, így diglossziáról sem beszélhetünk. Mivel a svájci német a standard nyelvek szinte minden funkcióját képes betölteni, igen kevés olyan terület maradt, ahol csupán a standard német használható. Így a standard németet – véli RIS – egy kétnyelvűségi modell második nyelvének kell tekintenünk, akárcsak a spanyolt Katalóniában vagy az angolt Walesben (Diglossie und Bilingualismus in der deutschen Schweiz: Verirrung oder Chance? In: JEAN-PIERRE VOUGA – ERNST HODEL szerk., Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen. Aarau–Frankfurt am Main–Salzburg, 1990. 42). Ennek az elképzelésnek a megítélése még problematisabb, mint az előző modellé, mivel a kétnyelvűségnek még a diglossziánál is többféle definíciója, megközelítése létezik. A bilingvizmus szakirodalma hatalmas, és esetünkben nem is lenne célszerű túlzottan mélyre menni a két- és többnyelvűség-definíciók közti különbségek elemzésében, ám mindenképpen el kell választanunk egymástól az egyéni és a társadalmi bilingvizmust. A fenti modellben természetesen az egyéni bilingvizmusról van szó, vagyis az egyéni beszélő azon képességéről, hogy két (vagy több) nyelvet (jelen esetben

nyelvvaltozatot) közel azonos szinten képes használni. Ettől különbözik a társadalmi két- vagy többnyelvűség, amely azt jelenti, hogy egy adott országon belül két vagy több nyelv használatos – ez jellemzi az összsvájci helyzetet (HOFFMANN 1991. i. m. 165).

3. Az eddigiekben a német nyelvű Svájc nyelvi helyzetének komplexitását igyekeztem bemutatni, a továbbiakban az ország egyes területei közti nyelvi kapcsolatokról kívánok szólni. Az alapvető kérdés, melyre már korábban is utaltam, hogy Svájc valóban olyan többnyelvű ország-e, amelyben a nyelvi régiók folyamatos kapcsolatban állnak egymással, vagy inkább csupán négy nyelvterületből álló mesterséges konstruktum, amelyet politikai és gazdasági szövetség tart össze (BRUNO PEDRETTI, *Die Beziehungen zwischen den schweizerischen Sprachregionen*. In: SCHLÄPFER–BICKEL szerk. i. m. 269). Egyre több nyelvész képviseli azt az álláspontot, mely szerint Svájcot az a paradox nyelvi helyzet jellemzi, hogy maga az ország többnyelvű, lakosai azonban döntő többségben nem azok. A híres drámaíró, Friedrich Dürrenmatt egy 1990-es interjúban így nyilatkozott: „die Welschschweizer und die Deutschschweizer, aber auch die Tessiner gar nicht zusammen leben, sondern nebeneinander leben [a francia és a német nyelvű svájciak, de az olasz nyelvűek is, egyáltalán nem együtt, hanem egymás mellett élnek]” – a fordítás tőlem, H. Zs.; idézi DÜRMÜLLER 1996. i. m. 30). Ennek köszönhető, hogy Svájcban valóban alig találkozunk nyelvi konfliktusokkal, de ennek oka nem a svájci lakosság különös toleranciája, hanem sokkal inkább az egyes nyelvi régiók önálló élete.

A nagyobb nyelvi blokkok a köztudatban is élesen elhatárolódnak egymástól: a német és a francia nyelv határát a köznyelv „rösti-árok”-nak nevezi (Röschtigraben – a rösti német svájci nemzeti étel). Az „árok” elnevezés igen találó, mivel szinte vonalszerűen meghúzható a két terület határa, mind nyelvi, mind társadalmi értelemben: a francia és a német nyelvű svájciak a sztereotípiák alapján meglehetősen negatív véleménnyel vannak egymásról. Gyakoriak Svájcban az egyes nyelvi csoportok közti szimpátiaviszonyokat vizsgáló felmérések. Ezek alapján a francia és olasz nyelvűek nagy része a német nyelvűek által diszkriminálva érzi magát, így kialakulhat egy kölcsönös ellenszenv, amelyet az egyéni kapcsolatok, személyes barátságok sem tudnak összsvájci szinten legyőzni (DÜRMÜLLER 1996. i. m. 33). A nyelvi kapcsolatok tanulmányozása különösen az árok mentén fekvő városokban érdekes. Biel (francia nevén Bienne) városa ugyan kétnyelvű, azonban kétnyelvű lakosa csak kevés van. Egy itt elvégzett felmérés során még a városban belül is csak passzív módon él együtt a két nyelvi csoport, az iskolák között is egyértelműen elválnak egymástól a német és a francia oktatási nyelvűek, úgy, hogy a másik nyelvet csak idegen nyelvként tanítják. Így Biel akár az egész ország lekicsinyített nyelvi modelljéül szolgálhat. A szintén e nyelvi határon elhelyezkedő Wallis (Valais) kantonban a kanadai „immersion teaching” mintájára megpróbálkoztak az iskolákban a második nyelv oktatási nyelvként való bevezetésével, mint a rösti-árok áthidalására szolgáló lehetséges módszerrel (uo. 36–7).

Az olasz és a német terület között – a rösti-árok mintája alapján – egyesek beszélnek ún. „polenta-árok”-ról (Polentagraben – a polenta olasz svájci nemzeti étel), de itt nem ilyen éles a határ, mivel a német területeken is nagyszámú olasz lakosság él (uo. 43). A Graubündenben élő csekély létszámú rétoromán népesség pedig nem is alkot elhatárolható nyelvi blokkot, mivel a kantonon belül viszonylag elszórva helyezkednek el, és nagy részük két- vagy háromnyelvű. A svájci nyelvi csoportok közül ők felelnek meg leginkább a többnyelvű svájci nemzeti ideáljának (RENATA CORAY, *‘Chiara lingua de la mamma’: Romansh in Switzerland*. In: CHARNLEY–PENDER szerk. i. m. 29). Ennek egyértelmű oka az, hogy bár létezik standard rétoromán nyelv, a más anyanyelvű svájciak nem tanulják meg alacsony kommunikatív értéke miatt. Globális érvényű tendencia, hogy

a nyelvi alkalmazkodás felfelé irányuló folyamat: a kisebb nyelvektől a nagyobbak felé mutat. Ez alapján például egy Engadinba látogató zürichi turistától nem várják el, hogy rétorománul tudjon, viszont például egy Zürichben dolgozó rétoromán beszélőtől természetesen megkövetelik a német nyelv ismeretét. Az olasz és a francia anyanyelvűeknek szintén rendszerint a német anyanyelvűekhez kell alkalmazkodniuk, és nem fordítva (DÜRMELLER 1996. i. m. 20).

ABRAM DE SWAANNak a globális nyelvrendszerrel szóló elmélete szerint a nyelvi csoportok egy globális nyelviség különböző szintjein folyó versengés egyenlőtlen résztvevői (A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer. Bp., 2003. 28). Ebbe az elméleti keretbe teljességgel belehelyezhető Svájc példája, ahol nemzeti szintű versengésről beszélhetünk. Erősen politológiai-szociológiai és közgazdaságtani alapú teóriájában DE SWAAN definiál egy bizonyos Q értéket, a kommunikációs potenciált, amely annál magasabb, minél nagyobb kommunikációs előnyhöz vagy haszonhoz jutnak az adott nyelv megtanulásával a különböző anyanyelvű beszélők (i. m. 44). Svájcban eszerint a nemzeti nyelvek közül a német Q értéke a legmagasabb, a rétorománé pedig a legalacsonyabb. Ezzel – érthető módon – fordítottan arányos a két- vagy többnyelvű beszélők száma az egyes nyelvi csoportokon belül: míg a német anyanyelvűek csupán 34,6%-a, a rétorománok 79,8%-a állította azt magáról (az 1994-es népszámlálási adatok alapján), hogy sajátján kívül más nyelven is tud kommunikálni (PEDRETTI 2000. i. m. 271). A rétoromán anyanyelvűek bilingvizmusát FELICITY RASH (The German Language in Switzerland: Multilingualism, Diglossia and Variation. Bern, 1998. 45) szükségszerű vagy kényszerített kétnyelvűségnek (enforced bilingualism), REINHARD BICHSEL pedig társas érintkezésbeli kétnyelvűségnek (Umgangszweisprachigkeit) nevezi. BICHSEL meghatározása szerint a kétnyelvűség ezen formája elsősorban olyan kisebbségi és bevándorló csoportokat jellemez, akik rá vannak utalva a mindennapi kommunikációban egy másik nyelv használatára. Ezzel állítja szembe az iskolai kétnyelvűség (Bildungszweisprachigkeit) fogalmát, amely az egész svájci oktatáspolitikai kiemelt prioritásai közé tartozik (Individueller Multilingualismus. In: SCHLÄPFER–BICKEL szerk., Mehrsprachigkeit – eine Herausforderung. Aarau, 1994. 276–7). Statisztikák szerint ugyanis saját bevallása alapján csak minden negyedik svájci képes más anyanyelvű honfitársaival problémamentesen kommunikálni (DÜRMELLER 1996. i. m. 62).

4. A korábbiakban láthattuk, hogy az egyes nyelvi csoportok között nincs annyira intenzív nyelvi kapcsolat, mint ahogyan azt a többnyelvű Svájc mítosza alapján gondolhatnánk. A svájci nyelvészeti kutatások mai állása szerint kétféle modellt különböztethetünk meg a különböző anyanyelvi csoportok közti kommunikációt illetően. Az egyik elképzelés, a partneryelvi modell erősebb verziója szerint egy beszélgetés mindkét résztvevőjének képesnek kell lennie a partner nyelvén való kommunikációra. A modell megengedi azt is, hogy mindkét fél a saját anyanyelvén fejezze ki magát, de ebben az esetben is ismerniük kell a másik nyelvet, legalább passzív szinten. Ez a fajta poliglott dialógus azonban túlzottan idealisztikusnak tűnik, és néhány, a nyelvi határon elhelyezkedő területen kívül nem is igen működik. A probléma magja a már elemzett diglossziában rejlik: a német anyanyelvű svájciak a szóbeli kommunikációban nem ugyanazt a változatot beszélik (még akkor sem, ha törekednek a standard használatára), mint amit a francia vagy olasz anyanyelvűek az iskolában (a németországi norma alapján) tanulnak. Így a partneryelvi modell másik, gyengébb változata sokkalta gyakoribb: itt lép életbe a már tárgyalt nyelvi alkalmazkodás, amely skálán is mérhető. Ha az egyik fél olasz vagy rétoromán anyanyelvű, szinte biztos, hogy ő fog alkalmazkodni a nagyobb nyelvhez. Ebben az értelemben a francia anyanyelvűek a legkevésbé rugalmasak, a német svájciak viszont

inkább hajlandóak egy idegen nyelvre (akár a franciára is) átváltani, minthogy feladják nyelvjárásukat, és standard németül beszéljenek (DÜR-MÜLLER 1996. i. m. 66–73). Ezzel némileg szembehelyezhető az az attitűd, amelyet a német anyanyelvű svájciak a turisták, a külföldiek iránt tanúsítanak. Személyes tapasztalataim is alátámasztják, hogy az esetek túlnyomó részében velük a standard németet beszélik. Ebben eltérnek tapasztalataim RICHARD WATTSétól, aki szerint a külföldiekkel inkább angolra váltanak át, mint a standard németre. Ez talán abból adódik, hogy WATTS anyanyelve az angol, de az is elképzelhető, hogy Zürich (ahol ösztöndíjasként tartózkodtam) és Bern (WATTS itt tanít az egyetemen) között van ilyen jellegű eltérés, bár elvárásaink ennek ellentmondanak, hiszen éppen a sokkalta nemzetközibb Zürichtől várhatnánk az angol általánosabb használatát. Azt is gyakran tapasztaltam azonban, hogy – mivel tízhónapos zürichi tartózkodásom első néhány hónapja után már értettem a Züridüütschöt – miután megkertem beszélgetőpartnereimet, hogy beszéljenek hozzám svájci németül, a kezdeti pozitív reakció után (hiszen mint láthattuk, a német svájciak szívesen használják saját dialektusukat) néhány mondat után visszatértek a standard németre, anélkül, hogy ez tudatosult volna bennük, hallván, hogy én is ebben a változatban válaszoltam nekik.

A különböző anyanyelvű csoportok közti kommunikáció másik lehetséges módját a lingua franca-modell írja le. Ennek értelmében az egyik nyelvet felső szabályozással föléhelyezik a többinek, és ez szolgál érintkezési nyelvként. Svájc esetében annak nincs esélye, hogy bármelyik nemzeti nyelvet is a többi fölé emeljék, ilyen szempontból csakis semleges nyelv jöhet szóba. Jelenleg az egyetlen hipercentrális nyelv, az angol esélyes erre a szerepre, mivel érzelmileg neutrális, világnyelv, a svájciak nagy része pozitívan ítéli meg, és a gazdasági életben is egyre nagyobb teret nyer. Az angol nyelvhez való viszony megosztja a svájci közvéleményt: egyesek szerint meg kellene maradnia idegen nyelvnek, az angolpártiak viszont azzal érvelnek, hogy már ma is sok esetben ez a munka nyelve, és az egyes nyelvi csoportok közti kommunikáció nyelveként is szolgál (DÜR-MÜLLER 1996. i. m. 74–8). Nemrégiben mutatott be a svájci állami televízió egy dokumentumfilmet, amely az egyik legnagyobb bank, valamint egy befolyásos mobiltelefon-szolgáltató cég példáján demonstrálta, hogy egyre több cég munkanyelve az angol, még akkor is, ha ez időnként komikus helyzeteket eredményez. Előfordul ugyanis, hogy egy ülésen minden résztvevő anyanyelve a (svájci) német, de már annyira szokásos az angol használata, hogy észre sem veszik a dolgozók, hogy egymás között is ezt használják a kommunikációban. Ugyanebben a műsorban RICHARD WATTS úgy kommentálta ezt a tendenciát, hogy – angol anyanyelvű germanistaként – aggódik a Svájcban beszélt angol minősége és színvonala miatt, hiszen sokan, akik használják, azt hiszik, hogy jól beszélnek angolul, ám a valóságban ez egy erősen leegyszerűsített, sokszor hibás változat.

A jelenlegi svájci nyelvpolitika ellenzi az angol lingua francaként való bevezetését, mivel ellentmondana annak az elvnek, hogy mind a négy nemzeti nyelvet és kisebbséget szövetségi szinten támogatja az állam (ALEXANDRA FRANZEN, *Wo wird Englisch in der Schweiz verwendet? Eine Dokumentation*. In: RICHARD J. WATTS – HEATHER MURRAY szerk., *Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz*. Zürich, 2001. 17). Az azonban vitathatatlan tény, hogy az angol egyre nagyobb teret nyer a nemzetközi kommunikációban is, valamint számos nagy cég belső munkanyelveként is ez szolgál – elsősorban presztízsokokból. A 2005. áprilisi hivatalos statisztikák szerint míg 1990-ben a munkavállalók 15,9%-a használta az angolt, 2000-re ez az arány 21,7%-ra nőtt. A német nyelvű országrészen ez az arány még magasabb, mint Svájc egészében: 23,4%. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a francia, illetve a német teljesen háttérbe szorulna ott, ahol nem ez a fő nyelv, hiszen ugyanezen felmérés adatai szerint a német anyanyelvűek körében a francia munkanyelvként való használata ugyanúgy gyakoribbá vált, ahogy a francia

svájciak is többet használják a németet munkájuk során, mint tíz évvel ezelőtt. (Forrás: Tages-Anzeiger, 2005. április 13: 1, 3) Az angol nyelv használata heves reakciókat vált ki a lakosság körében, s minden bizonnyal ez napjaink legtöbbet vitatott nyelvi problémája Svájcban. A vitát felfokozott indulatok, szerteágazó és olykor szélsőséges vélemények jellemzik. Nemcsak a nyelv művelők és a szociolingvisták polémiája ez tehát, az átlagembernek is van véleménye; kell is, hogy legyen, hiszen mindennapjait is érinti a probléma. A kérdés egyik szegmense a nagyobb cégek munkanyelvét érinti: tény, hogy egész Európában Svájcban a legmagasabb a külföldi lakosság aránya (nemrég lépte át a 20%-os határt), akik közül sokan szintén az angolt használják a munka nyelveként (HOFFMANN 1991. i. m. 171). A külföldiek nagy része a nagyvárosokba, elsősorban Zürichbe tömörül, ahol már ma többen használják az angolt, mint a franciát munka közben. Ehhez hozzájárul az a fontos tényező is, hogy – elsősorban a pénzügyvilágban – az angol használata nemcsak a különböző anyanyelvű munkatársak dialógusát segíti, hanem a nemzetközi kommunikációban is ez használatos (GUISEPPE MANNO, *Between Tradition and Innovation: French inside and outside Suisse romande*. In: CHARNLEY–PENDER szerk. i. m. 2003. 49). Az üzleti-banki világon kívül az egyetemeken, elsősorban a természettudományi karokon is egyre nő az angol szerepe. Mára már teljesen természetessé vált, hogy a diákok angol nyelvű szakirodalmat olvasnak, esetenként angol nyelvű előadást hallgatnak, sőt akár angolul is vizsgáznak.

A cégeken és az egyetemeken kívül az általános iskolák kerülnek még gyakran szóba az angol nyelv szerepével kapcsolatban. Hosszú ideje az a gyakorlat Svájcban, hogy a francia iskolákban a német, a német iskolákban pedig a francia az első tanult idegen nyelv. Az ún. „Schulprojekt 21” keretében 1997-ben Zürich kanton forradalmi, ám sokat vitatott újítást vezetett be azzal, hogy az angolt írta elő első idegen nyelvként az iskolákban már első osztálytól kezdve (HEATHER MURRAY, *The status of English in Switzerland*. In: CHARNLEY–PENDER szerk. i. m. 92). Erre természetesen a francia és az olasz svájciak reakciója volt a leghevesebb, de sok német, sőt angol anyanyelvű svájci sem hagyta szó nélkül a rendeletet. RICHARD WATTS és HEATHER MURRAY afelőli aggodalmukat fejezik ki, hogy a túl korai angoloktatás folyamánya egyfajta „pán-svájci angol”, egy pidzsin-szerű nyelv kialakulása lehet, amely jellegében hasonlítana az indiai vagy szingapúri angolhoz (WATTS–MURRAY i. m. 3).

Az angolra – népszerűségének és magas fokú elfogadottságának ellenére – sokan tehát mint a svájci nyelvi harmónia és kulturális identitás fő ellenségére tekintenek. Ennek különféle okai lehetnek. Egyesek az angolt az általuk negatívan értékelt zürichi üzleti és médiaelittel társítják, mások a nyelvvel együtt az egész angol-amerikai kultúrát és értékrendet elutasítják, és az ország „mcdonald's-osodás”-áról (McDonaldsierung) beszélnek (RENATA CORAY, *Englisch in der Schweiz: Trojanisches Pferd oder Sprungbrett für die Zukunft?* In: WATTS–MURRAY i. m. 175). Svájc nyugati és déli felének lakói pedig elsősorban attól tartanak, hogy az egyébként is elbillenni látszó kényes erőegyensúly tovább billen a német országrész felé, az egyes nyelvi csoportok közti űr pedig csak tovább nő (MURRAY 2003. i. m. 104). JOSÉ RIBEAUD, aki „Zürich rossz példája” című írásában erősen kritizálja az angol térhódítását, egészen odáig elmegy, hogy állítása szerint bár Svájcban négy nemzeti nyelve van, a valóságban másik kettő használatos: az angol és a zürichi német, melyeknek terjedése mögött pusztán haszonelvű okokat vél felfedezni (JOSÉ RIBEAUD, *Das schlechte Beispiel von Zürich*. In: MAX MITTLER szerk., *Wieviel Englisch braucht die Schweiz?* Frauenfeld, 1998. 40). Sokan még azt is aggasztónak tartják, hogy az újfajta svájci útlevel nem a négy nemzeti nyelven tartalmazza az információkat, hanem a német, francia és olasz nyelven kívül angolul.

A fentiek alapján világos tehát, hogy a lingua franca-modell és vele együtt az angol helyzetének problémája igen sok vitát vált ki, számos nyitott és megoldandó kérdést vet fel. URS DÜRMEÜLLER, e terület specialistája azonban mégis inkább e megoldás mellett teszi le a voksát. Véleménye szerint ugyanis a partneryelvi modell kétnyelvű országokban (pl. Belgiumban vagy Kanadában) jól működik, de a négynyelvű Svájcban már a megvalósíthatóság határait feszegeti. Ezzel szemben azonban a lingua franca-modell, mely a soknyelvű Európai Unió egyetlen lehetséges alternatívája, sokkal inkább működőképesnek tűnik Svájcban is (DÜRMEÜLLER 1996. i. m. 82).

5. Írásomban a korántsem egyszerű svájci nyelvi helyzet két alapvető szegmensét vizsgáltam. Először a német nyelvű országgrész nyelvi komplexitására igyekeztem rávilágítani, a svájci standard német és a svájci német dialektusok összetett kapcsolatát bemutatva. Ezután a különböző anyanyelvű országrészek közti nyelvi kapcsolatokról szóltam, két lehetséges modell, a partneryelvi és a lingua franca-modell alapján. Természetesen egy ilyenféle összefoglaló áttekintésnek nem lehet célja semmiféle igazságtétel (más oldalról sem kívánhatjuk ezt célul kitűzni), s inkább csak azt állapíthatjuk meg, hogy minden egyes kérdéskör vizsgálata során újabb problémák sora vetődik fel. A legfontosabb talán azt a tendenciát felismernünk, hogy a négynyelvű Svájc helyett ma már megalapozottabb soknyelvű, nemzetközi Svájcjról beszélni.

Az egyes nyelvi határokat, csakúgy, mint a nyelvi kisebbség fogalmát, újra kell értelmeznünk, hiszen Svájcban ma már nagyobb számban vannak a nem hivatalos nyelvű anyanyelvi beszélők (8,9%), mint a hivatalos nyelvként elismert olasz vagy rétoromán anyanyelvi beszélők (PEDRETTI 2000. i. m. 272). Azt is be kell látnunk, hogy a fokozott mobilitás és a nagyszámú külföldi jelenléte miatt dinamikusan változik az ország nyelvi helyzete, és olyan új problémákkal kell szembenéznie, mint például az angol egyre erősödő jelenléte, az itt élő külföldiek nyelvi gondjai vagy az emigránsok gyerekeinek beiskolázása (DÜRMEÜLLER 1996. i. m. 89). Mindezen megfontolásokat egybevetve Svájcot nyelvi értelemben joggal tekinthetjük egyfajta Európa-modellnek, amelynek példáján jól vizsgálható, hogy az új, plurikulturális és soknyelvű Európának milyen problémákkal, lehetőségekkel és új kihívásokkal kell szembenéznie.

HOFFMANN ZSUZSA

Questions of language use in multilingual Switzerland

This paper surveys the linguistic situation in Switzerland, a country where a number of diverse languages are spoken, concentrating on two main problem areas and thereby following two main trends in Swiss language policy. On the one hand, the linguistic situation of German-speaking Switzerland is discussed with the problem of diglossia in focus. The relationship between the Standard German of Switzerland and Swiss German (a cover term for the German dialects spoken in Switzerland) is a much-debated one. 'Functional diglossia' as a term describing that relationship is not adequate for a number of cases. It would be more felicitous to speak of 'medial diglossia', even though that term does not perfectly describe the current situation, either. The paper therefore also introduces two alternative models, that of productive/receptive diglossia, and that of transition to bilingualism. – The other problem area discussed involves the possible ways of describing the communication between the various language groups. The myth of peaceful linguistic coexistence in Switzerland is challenged by Switzerland being a multilingual rather than quadrilingual country today, as well as by the fact that it is characterized by territorial monolingualism. The paper presents two types of communication between inhabitants of the parts of the country

with distinct mother tongues. One, the partner language model is soon discarded, and the other, the lingua franca model is concluded to be a more realistic description of the situation. The problem with the latter model is, however, that neither one of the national languages nor English seems to be fit at the moment for introduction as an official lingua franca, even though English plays an increasingly dominant role on the linguistic palette of Switzerland, multicoloured as it is to begin with. – Finally, Switzerland can be seen as a kind of small-scale model of Europe in which the problems, possibilities and challenges that multicultural and multilingual Europe will have to face can be conveniently studied.

ZSUZSA HOFFMANN